

KAPUCINUSOK MEGTELEPEDÉSE HATVANBAN (1729–1759)

Hatvan főterének északkeleti szögletében, a mai Városháza (Kossuth tér 2–3.) helyén állt a ferencesek családjához tartozó kapucinusok kolostora. A török kori vár pusztulása után újriformálódó településközpont egyik első elemének tekinthető rendház feltehetően a középkori premontrei prépostság maradványait is magába olvasztva épült fel a XVIII. század első felében.¹ A kolostor 1787-ben történt feloszlatása után az épület funkcióváltásokból adódó átalakítások és széttagolódások sorát élte meg, melyek utolsó jelentősebb mozzanata a jelenlegi városháza létrejötte volt 1910 körül.² Az erőteljes beavatkozások azonban egyik esetben sem semmisítették meg teljesen az előzményeket: a megváltozott homlokzatok mögötti falak, boltozatok, pincék egy része megmaradt, a kapucinusoknak adományozott terület fallal körülvett határai pedig a jelenkorig hatóan befolyásolták a telekszerkezet alakulását.

Az elmúlt években dr. Varga Kálmán kutatásai – melyek elsősorban a kapucinusok máriabesnyői működésére irányultak – a hatvani rendházra vonatkozó forrásokat is feltártak.³ Ezek közül különösen informatív a hatvani kapucinusok háztörténetének első kötete⁴ és a rendház feloszlatásakor készült inventárium.⁵

¹ KOVÁCS Béla 1966. 83.; KOZÁK Károly 1978. 270–272.

² DEMÉNY-DITTEL Lajos 2011.; SZEPE (SCHÜTZ) Béla 1940. 106–107.

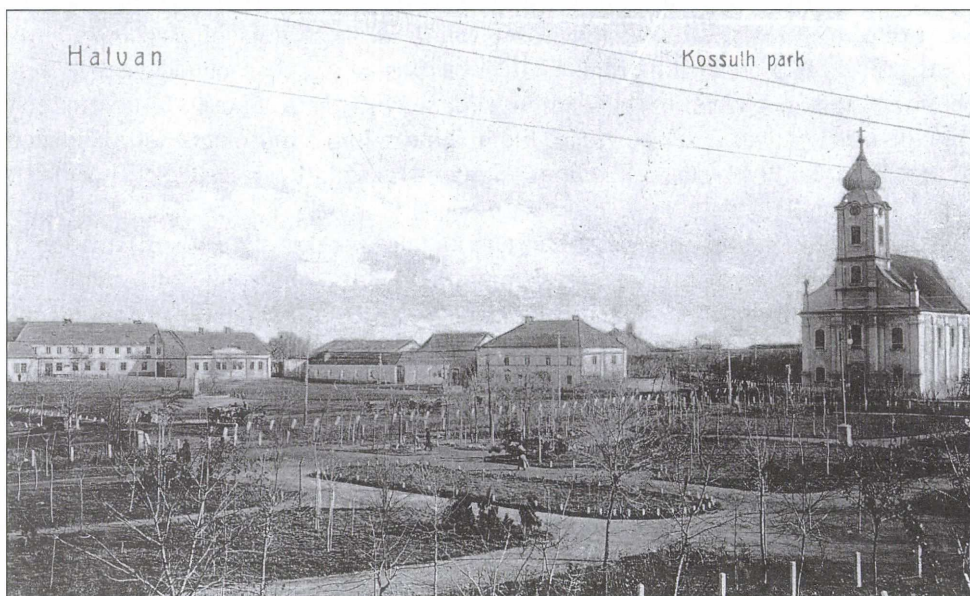
³ VARGA Kálmán 2011. Ezúton szeretném megköszönni dr. Varga Kálmánnak, hogy felhívta a figyelmemet ezekre a forrásokra és sokoldalú, önzetlen segítségével támogatta munkámat. Köszönettel tartozom továbbá Bernát testvérnek, világi nevén Bartucz Tamásnak, aki lehetővé tette számomra, hogy a Móri Kapucinus Rendház Levéltárában kutathassak és Jónás Imre Máténak, aki a latin nyelvű szövegek fordításában volt segítségemre.

⁴ Conventus Hatvaniensis Archivium 1729–1768 (a továbbiakban CHA), a Kapucinus Rend Levéltára, Mór (A háztörténetben kétféle oldalszámzás is szerepel, melyek közül a lapok alsó sarkában szereplő, nyomtatott számokat adtuk meg.).

⁵ MOL – Helytartótanács levéltár – Helytartótanács Számvevőség – Alapítványi ügyosztály: Inventarien der in Ungarn aufgelassenen Klöster (C 103) – Kapucinus kolostorok – Hatvan.

E dokumentumoknak köszönhetően vált lehetővé a kolostorépítés fázisainak és a rendház fontosabb egységeinek vizsgálata, mely az egymásra épült történeti rétegek pontosabb azonosítását is elősegítheti. Jelen tanulmány a rendház alapításáról hozott döntéstől a kapucinusok templomának felszenteléséig tartó három évtized történéseit igyekszik feltárni, az építéstörténeti-topográfiai vonatkozásokon túl bemutatva a kolostor működésének egyre kiterjedtebb kereteit megteremtő fontosabb eseményeket is.

A kapucinusok hatvani megtelepedése Starhemberg Gundaker Tamás (1668–1745) nevéhez köthető, akit 1711-ben vezettek be az 1701-től Pest, Nógrád és Heves megyei településekből formálódó hatvani uradalom birtokosai közé – bár birtokjogára királyi jóváhagyást csak hosszas pereskedés után, 1729-ben kapott.⁶ Az 1723-ban honosított⁷, császárhű gróf magyarországi birtokaihoz tartozott még féltestvére, a Bécs védelmezőjeként ismertté vált Ernst Rüdiger Starhemberg 1700-ban bekövetkezett halála után Visegrád – és a hozzá kapcsolódó Nagymaros, Kismaros, Kisoroszi településekből álló birtoktest – melyet az egyenesági leszármazottak gyámjaként szintén ő kezelte.⁸

1. kép. Hatvan főtere a XX. század elején. Bal oldalt az egykori kapucinus kolostor és lakóházzá alakított temploma látható. (Képeslap) HLM T 90.33.14.

⁶ B. GÁL Edit 1997. 139–141.

⁷ 1723.évi CXXIII. törvénycikk. 1000 év törvényei internetes adatbázis. CompLex Kiadó Kft.

⁸ MAGYAR Eszter 1998. 16., 23.

Mivel Starhemberg Gundaker Tamás pénzügyi szakemberként komoly befolyásra tett szert a bécsi udvarban,⁹ magyarországi birtokait a távolból, megbízott képviselői révén irányította.¹⁰ Így a hatvani kapucinusok háztörténetében a kolostoralapítás elhatározásának kulcsfigurájaként is e birtokok jószágigazgatója (regens), Franciscus Xaverius Wagenleitner tűnik fel. A kapucinus történetíró szerint Nagymaros esetében merült fel először az a gondolat, hogy Starhemberg magyarországi birtokaira szerzetesrendet telepít. A költségeket és a szóba jöhető települések helyzetét mérlegelve azonban – Wagenleitner javaslatára – a hatvani uradalom fejlesztése mellett döntött: a Nagymarosra szánt piaristák helyett az önmagukat alamizsnából is eltartó kapucinusokat hívta meg Hatvanba.¹¹

P. Benedictus, a rend osztrák–magyar rendtartományának főnöke (provincialis), a hír hallatán azonnal nekilát, hogy megszerezze az új kolostor alapításában érintett egyházi és világi előljárók jóváhagyását. Miután a rend generálisa, P. Hartmann támogatásáról biztosítja, német nyelvű levélben fordul Starhemberg grófhhoz, melyben budai és tokaji rendházuk között, Hatvanban, a városon kívül, uradalmi területen fekvő Szent Erzsébet kápolnát és egy kis lakhelyet (residentia) kér. A gróf 1728. június 10-én, Bécsből keltezett válaszlevelében – a kegyes császári és királyi megerősítés szükségességére figyelmeztetve – jóváhagyja kérvényüket.¹² Mindeközben a provinciális Rómába utazik a rend generális gyűlésére, és ezt az alkalmat kihasználva Nápolyban felkeresi Althann Mihály Frigyes váci püspököt¹³, hogy megszerezze hozzájárulását. A püspök ezt meg is adja 1728. április 6-án.¹⁴

Ezalatt Bécsben a provinciális helyettese, P. Sanctus viszi tovább az ügyet III. Károly elé, melynek eredményeként 1729. június 8-án a királyi jóváhagyást is megkapják.¹⁵

⁹ 1706–1715 között a bécsi Udvari Kamara elnöke. Ezen minőségéből kifolyólag az 1706-ban életre hívott bécsi városi bankot felügyelő szerv, a Ministerialbancodeputation egyik vezetőjévé is vált. Az Udvari Kamara szerepkörét nagyrészt átvevő, 1714-ben létrehozott ún. universalis ban-calitas vezetésére 1716-ban létrejött egy közvetlenül az uralkodó alá tartozó tanácsadó szervezet, az ún. titkos pénzügyi konferencia (Geheime Finanzkonferenz), melynek szintén tagja volt. (NAGY István 1971. 21–23.)

¹⁰ MAGYAR Eszter 1998. 115–117.

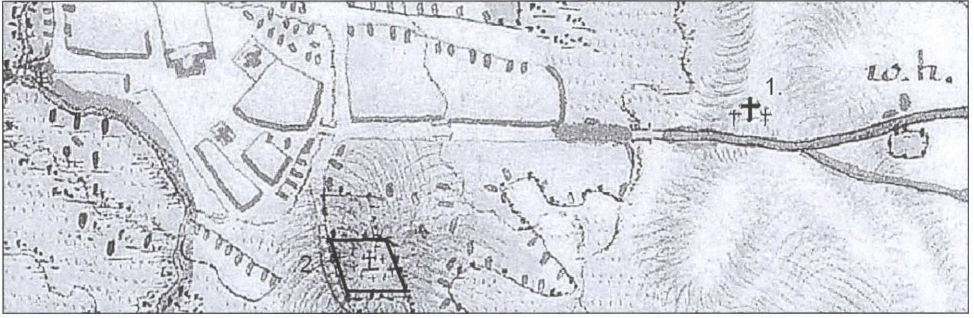
¹¹ CHA 11.

¹² CHA 12–13.

¹³ 1719–29 között római követ majd nápolyi alkirály, távollétében Berkes András volt a helynöke. (MKL)

¹⁴ CHA 13–14.

¹⁵ CHA 38–40.

2. kép. 1. Kőkeresztek a Gyöngyösre vezető út északi oldalán
2. Az 1710-ben nyitott „öregtemető”. (Első katonai felmérés, 1783)

A fent említett Szent Erzsébet kápolna pontos helyét nem ismerjük, fekvését csupán megközelítőleg határozhatjuk meg. P. Benedictus tartományfőnök Starhemberghez írt leveléből kiderül, hogy a kápolna a lakott területen kívül fekszik.¹⁶ Elképzelhető, hogy a török időkben is használt, a 18. század elején felhagyott Szent Erzsébet temetőhöz tartozott.¹⁷ Ezt erősíti meg – egyben a kápolna lokalizálását is elősegítve – a kapucinusok háztörténetének az a bejegyzése, mely 1733-ban a Kálvária-dombot említi, megjegyezve, hogy az a Szent Erzsébet kápolnától nem messze található.¹⁸ Ugyanebből az évből származik egy másik adat is, amely elmentmondani látszik a kápolna török kori eredetének. Az 1733. évi canonica visitatio a Szent Erzsébet-kápolna építetőjeként ugyanazt a Szabó Máté nevű postamestert nevezi meg, aki 1693-ban a település katolikus plébániatemplomát emelteti. A kánoni látogatás jegyzőkönyve szerint a kápolna a Gyöngyös felé eső külterületen helyezkedett el,¹⁹ feltehetően nem messze azoktól a kőkeresztektől, melyek az első katonai felmérés 1783-ból származó térképszelvényén tűnnek fel és a fent említett Kálvária-domb keresztjeivel azonosíthatók.²⁰ Az 1773-as kánoni látogatás jegyzőkönyve szerint a kápolna 1700-ban épült.²¹ Létezéséről 1787 után

¹⁶ CHA 12–13.

¹⁷ HORVÁTH László 1998. 96.

¹⁸ CHA 74. Ennek a közbevetésnek egyértelműsítő szerepe is lehetett, mivel 1710-től már egy újabb temetőt nyitnak a mai Dózsa György és Tabán utca közötti területen, melyet később Kálvária temető vagy „öregtemető” néven is említenek. (HORVÁTH László 1998. 96.)

¹⁹ VPKL I. 1. Visitationes canonicae, Liber II. 1692–1738, 327. Ezúton is szeretném megköszönni a Váci Püspöki és Káptalani Levéltár munkatársainak, Petrik Heroldnak és Papanek Ferencnek az értékes segítséget, amellyel munkámat támogatták.

²⁰ Az első katonai felmérés. Magyar Királyság. DVD-ROM 2004 Arcanum Adatbázis Kft.

²¹ VPKL I. 1. Visitationes canonicae, Liber VI. 1761–1773, 135.

nincs adat. Valószínűleg ekkor, a kapucinusok kolostorával egy időben, II. József abolíciós intézkedései következtében kerül felszámolásra.²²

1729 novemberében érkeznek meg Budáról Hatvanba az új közösség első tagjai: először két laikus, Berthold – az építész – és Victor testvér vág neki az útnak. Nem sokkal később, november 18-án a hatvani kapucinus közösség előjárója (superior), P. Ivo, és kísérelője, P. Junipero is utánuk utaznak. A már említett pleni-potenciárius, Josephus de Pleier egy kvartélyházat jelöl ki számukra. Az épületet azonban érkezésükkor katonák foglalják el, ezért a szerzetesek átmenetileg a sörházban, Bernard Anthaller serfőzőnél kapnak szobát.²³ A hadsereg távozása után, december 12-én vehetik át a katonaházat. Beiktatásuk a helyi bíró, jegyző, jogász és 9 további tanácsnok jelenlétében történik.²⁴

A rezidencia – a háztörténet tanúsága szerint – a későbbi kolostorkertben kialakított gyümölcsös területén állt, kb. 6 ölnyi távolságra a sekrestyétől.²⁵ Sajnos, mivel a kolostor egyetlen fennmaradt, 1796-ból származó alaprajza²⁶ ezt az épületet nem tünteti fel, elhelyezkedésére csak egy megjegyzésből következtethetünk, miszerint az az országút mellett állt.²⁷

A háromszobás vályogház a hadsereg igényeihez volt alakítva: a belső udvaron egy katonai konyha helyezkedett el, amit 12 ló befogadására alkalmas istálló követett és egy kocsisín. Ezen kívül az épülethez még egy kis konyha-helyiség, és egy 100 akó befogadó képességű pince tartozott.²⁸ A szerzetesek gyakorlatilag teljesen üresen vették át az épületet, a tél kellős közepén. Az alapító élelmet és tűzifát adományozott nekik; bútorokat, edényeket pedig a serfőző, és a postames-ter háztartásából kaptak kölcsön vagy ajándékba.²⁹

Beköltözésük után a négy kapucinus elkezdte az épületet a szerzetesi életformából adódó igényekhez alakítani: 1730. január 26-án püspöki engedélyt kapnak a rezidencia házi kápolnájának létrehozására, mert a plébániatemplom megközelítése téli, esős időben igencsak nehézkes. A kápolnát a ház végében lévő, hosszában kettő, szélességében két és fél öl nagyságú kamrában alakítják ki. Miuán P. Ivo megáldja, első alkalommal, január 30-án, Palics János prépost-plébános mutat be benne szentmiseáldozatot.³⁰

²² VELLADICS Márta 2000. 44.

²³ CHA 40–41.

²⁴ CHA 42–43.

²⁵ CHA 42.

²⁶ MOL T 62 (Kamarai tervek) N. 1195/1–5. Az alaprajzok eredetijét közli: LŐVEI Pál 1994. 526., 528–531.

²⁷ CHA 50.

²⁸ CHA 42–43.

²⁹ CHA 43.

³⁰ CHA 46.

Az év folyamán folytatódik a rezidencia átépítése. Az ablakok előtt virágoskertet, a ház végében pedig konyhakertet alakítanak ki egy újonnan épített kúttal. Ecsédről hívott kőművesek segítségével elkülönített, egyszemélyes „cellákat” hoznak létre. Az első szobát, melyben a két szerzetes lakik, kettéosztják. A másikkal – mely feltehetően a laikusoké volt – ugyanezt teszik, és a két szoba egyikét egy tornác (ambitus) köti össze a kápolnával. A konyhához két oldalról egy-egy szobácskát (cellula) építenek hozzá. A bal oldali lett az ebédlő, a jobb oldaliból pedig a laikusok szobáját lehetett fűteni. Az istállóból szintén két fűthető cellát, egy asztalosműhelyt és konyhai kamrárt alakítottak ki. A kápolnát – előbb sekrestyévé alakítva – öt ölnyivel kibővítették és berendezése is tovább bővült.³¹ A fent említett átalakításoknak köszönhetően a rezidenciának 1731-ben hat, 1732-ben pedig már nyolc lakója volt.³²

Az építendő kolostor elhelyezkedését illetően csak fokozatosan, a kapucinus atyák és Starhemberg tiszttartói között zajló viták során körvonalazódnak az elképzelések. A telek kiválasztása kapcsán nehezen születik egyetértés, végül Joannes Sebastianus Lamber provizor oldja meg a helyzetet, aki az ár-, és belvizek szempontjából biztonságos helyre irányítja a kapucinus atyákat. A kiválasztott telek méretét a szerzetesek először mindössze 49 ölben határozzák meg, amit aztán az új kolónia előljárója (superior), Ivo atya közbenjárásával jelentősen nagyobb területre módosítanak.³³

A kapucinusok bevezetése a telek birtokjogába 1730. május 3-án, a Szent Kereszt megtalálásának ünnepén történt meg. A ceremónia a püspököt képviselő Josephus Ignatius Tichy főesperes és Sebastian Lamber provisor részvételével zajlott le. Lambernek nyilvánosan nyilatkoznia kellett Tichy előtt arról, hogy jogosult a földesúr nevében telket adományozni a szerzeteseknek. Ennek méretét és helyét elsősorban Berthold testvér határozta meg: az építész hosszában 100, szélességében 50 öl nagyságú területet kért, a provizor pedig beleegyezését adta. Ezt követően ünnepélyes keretek között egy kereszt felállítására került sor a leendő kolostor és templom telkén. Az ünnepség befejeztével a szerzetesek szentélyébe visszatérve a főesperes egy elismervényben (reversale) is rögzítette az adományozást.³⁴

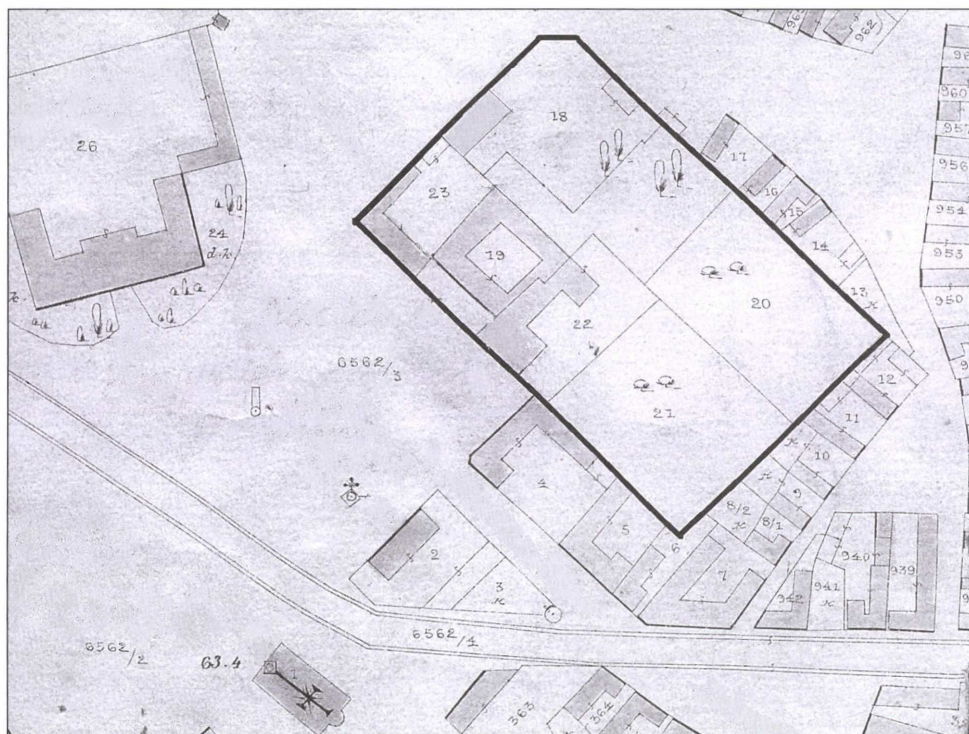
A templom alapkövének letételére 1732. április 24-én került sor, Szent Fidél és Szent György napján. Az időpont megválasztása Starhemberg elképzelését tükrözte, aki az alapköv Szent Fidél nevére történő megáldására utasította képvi-

³¹ CHA 50.

³² CHA 54., 66.

³³ CHA 14–15.

³⁴ CHA 47–48.

3. kép. Az egykori kolostortelekek. XIX. század második fele
(HLM T Doktay-hagyaték)

selőjét, Franciscus Jörgert. Fidél kanonizációja azonban ekkor még nem történt meg, ezért Althann bíboros azt szerette volna, ha a szeplőtelen fogantatás tiszteletére áldják meg az alapkövet. Mivel nem sikerült megegyezétre jutniuk, ez a ket-tősség az alapkőletétel aktusában is megjelent: Rautenstrauch váci kanonok a szeplőtelen Szűz Mária tiszteletére áldotta meg a követ, míg a budai Jörger generális, aki az alapítót képviselte, Fidél nevét kiáltotta, miközben a kőre három szimbolikus kalapácsütést mért.³⁵ A szerzetesek – bár Mária tisztelete is megfelelő hangsúlyt kapott – az alapító kívánságához igazodtak. Fidél szentté avatására 1746-ban került sor, és ezzel megszűnt az akadálya annak, hogy őt tiszteljék a templom patrónusaként.³⁶

³⁵ CHA 66–67.

³⁶ CHA 128.

Az alapkövetétele kapcsán egy másik kérdés is felmerült: az alapító anyagi hozzájárulása a kolostor működéséhez. Ezen a téren semmit sem sikerül Starhembergnél elérni: a kolostornak az alamizsnából, illetve adományokból kell önmagát fenntartania. Változás ezen a téren is csak 1746 után következik be, amikor Grassalkovich Antal vásárolja meg az uradalmat³⁷ és 1749-től rendes éves hozzájárulást juttat a kolostornak.³⁸

4. kép. A régi városháza (kolostor) és tőle jobbra a Bindfeld-ház (templom), az 1900-as évek elején. (Képeslap részlete) HLM T 90.33.14.

Habár a kolostortelek kijelölése során már két építész neve is felmerült (F. Jacobonus és F. Bertholdus, mindketten világi szerzetesek), ők valószínűleg csak szakvéleményükkel járultak hozzá a döntések meghozatalához, magában az építkezésben nem vettek részt. Arról sincs adatunk, hogy az épület megtervezésében szerepük lett volna. 1732-ben egy újabb építész (architect) neve tűnik fel a hatvani szerzetesek között: sziléziai Erasmus testvér.³⁹ Az ő esetében sem rendelkezünk adattal arra vonatkozóan, hogy a tervek elkészítésében érintett lett volna, az viszont tény, hogy az építkezés első szakaszában, amikor a kolostor első két traktusa és a templom felépül – azaz 1732 és 1735 között – ő is a hatvani rezidencia lakója.

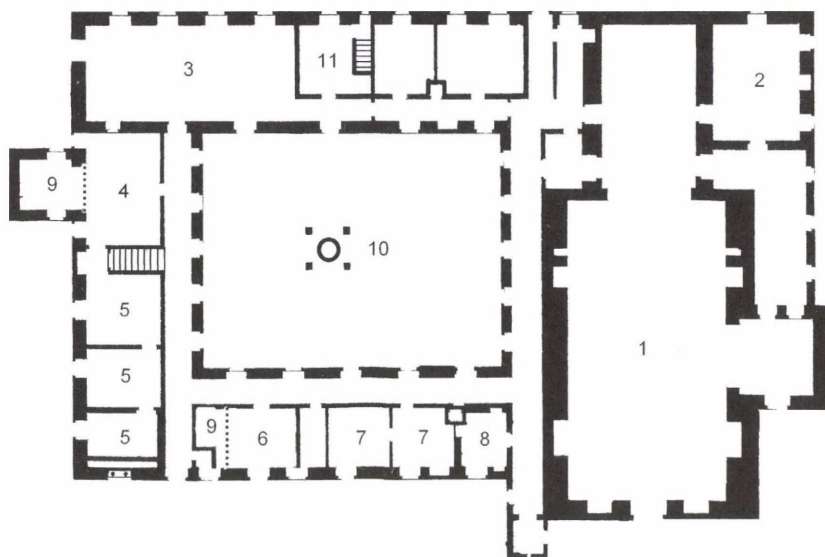
³⁷ CHA 130.

³⁸ CHA 138.

³⁹ CHA 66.

A későbbiekben a kapucinusok között nem találunk építész, míg kőművesekről (murarior) több esetben is említést tesz a háztörténet. 1745-től a kolostor vagyonkezelője (syndicus, Pater Spiritualis) is egy építőmester, Franciscus Jäger,⁴⁰ aki a kolostorépítés kezdeti szakaszában a munkálatok vezetője (operarum praefectus vulgo Pallerius) volt. Érdemeinek elismerése lehetett, hogy 1757-ben bekövetkezett halálakor a kapucinusokhoz tartozó Szent Erzsébet kápolnában helyezték örök nyugalomra.⁴¹

5. kép. A hatvani kapucinus kolostor földszinti alaprajza (a szerző rajza a MOL T 62 N. 1195/2. alapján). 1. templom; 2. sekrestye; 3. refektórium; 4. konyha; 5. éléskamra; 6. mosókonyha; 7. gyógyszertár; 8. portás-szoba; 9. tűzhely; 10. kút; 11. pincészet

1733-ban már állnak a templom szentélyének falai, melyet nemcsak tetővel, de egy kis toronnyal is ellátnak. Tetejére a keresztet díszlövészek közepette február 15-én helyezik fel. Nem sokkal ezután az alapító által adományozott harangok is megszólalhatnak.⁴² 1734-ben a négyszögletű kolostorépület kerengőjének (ambitus) két oldala elkészül és megkezdődik a cellák építése.⁴³ A kolostor 1796-ból

⁴⁰ CHA 125.

⁴¹ CHA 163.

⁴² CHA 73.

⁴³ CHA 82.

származó alaprajza alapján ez alatt a szentélyre merőleges traktus földszinti és emeleti helyiségeit kell értenünk. A templomhajót 1735. március 28-án kezdik építeni.⁴⁴ Munkájukat általános nyugtalanság közepette végzik a Szegedinác Péro-féle felkelés hírei miatt, de ennek ellenére még ugyanebben az évben bevakolt állapotban kézszen áll a kórus, a szentély, a sekrestye, az iskola és a cellák fent említett két ambitus. P. Ivo, a rezidencia előljárója, Eszterházy Imre esztergomi érsek engedélyével 1735. november 25-én megáldja a kórust és a szentélyt, majd a szerzetesek átköltöznek a kolostor újonnan elkészült részeibe. 1736 márciusában a Bécs felé átutazóban lévő Erdődy Gábor már az elkészült refektóriumot is megtekintheti. Hamarosan a templom is késznek mondható⁴⁵ és a közösség létszáma – a szintén ettől az évtől működő szeminárium⁴⁶ klerikusaival együtt – 15 főre bővül, az addigi előljáró, P. Ivo pedig gvárdiánná lép elő.⁴⁷ Augusztusban, Portiuncula ünnepén, a provinciális elrendeli a rezidencia konventté alakulását, melyben ekkortól reguláris klauzúra van érvényben.⁴⁸ A kórust is ebben az évben avatják fel Szent Máté ünnepén, azaz szeptember 21-én,⁴⁹ ám az csak a következő év pünkösdjére készül el teljesen.⁵⁰ 1736-tól már külön könyvtárosa is van a kolostornak, a könyvtárszoba kialakításáról azonban csak 1750-ben értesülünk, amikor ablakát építik és vasráccsal látják el.⁵¹ A kolostor kriptáján 1737. április 3-án végzik el az utolsó kalapácsütést.⁵²

Az építkezés munkálatai 1738 és 1740 között szünetelnek. Ekkor söpör végig az országon az utolsó nagy pestisjárvány, mely Hatvanban közel 600 áldozatot követel. A kapucinus szerzetesek jelentős szerepet vállalnak a betegek ápolásában, a járvány idején az egykori rezidencia épülete lazaretumként, azaz pestiskórházként funkcionál.⁵³

1741-től van újra adatunk építkezésről. Ebben az évben a külön kápolnában álló Boldogságos Szűz Mária oltára is teljesen elkészül, melynek antipendiuma mögött egy négyszög alakú kő föld alatti, de a kriptától elkülönülő búvóhely lejárata rejti.⁵⁴ A rejték hely kialakításával lehetett összefüggésben, hogy ugyanebben az évben a kriptá fölé is új fedőkő került.⁵⁵

⁴⁴ CHA 84.

⁴⁵ CHA 87.

⁴⁶ CHA 89.

⁴⁷ CHA 88.

⁴⁸ CHA 88.

⁴⁹ CHA 89.

⁵⁰ CHA 89.

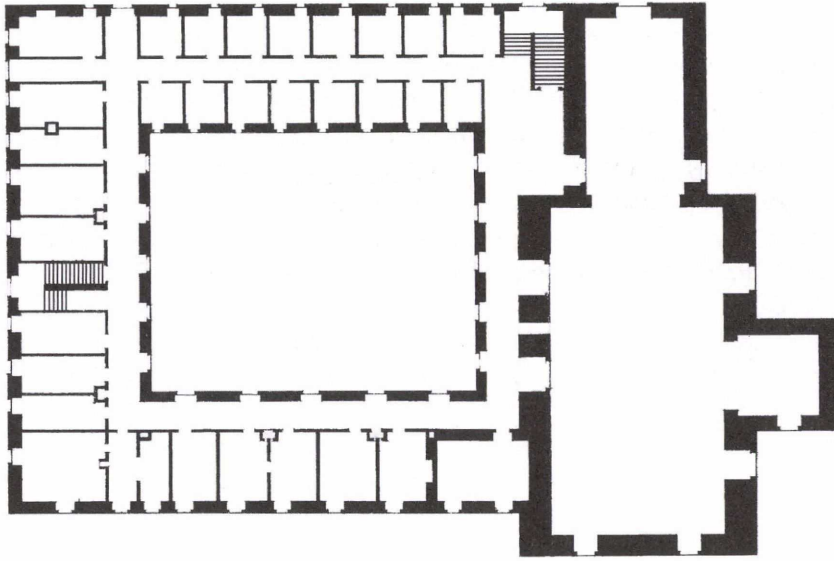
⁵¹ CHA 145.

⁵² CHA 92.

⁵³ CHA 101.

⁵⁴ CHA 114. – erre a kolostor vezetőjének figyelmét külön is felhívja a háztörténet: CHA 6.

⁵⁵ CHA 115.

6. kép. A hatvani kapucinus kolostor emeleti alaprajza a közép folyosóról nyíló szerzetesi cellákkal és a vendégszobákkal (a szerző rajza a MOL T 62 N. 1195/5 alapján)

A kolostor is tovább épül: 1742-től vendég-cellák kerülnek kialakításra a rend előjárói és más előkelőségek számára.⁵⁶ A rendház felosztatásakor, azaz 1787-ben készült leltárában az emeleten három vendégszoba mellett további három cella berendezését írták össze, melyek a provinciális és annak kísérője (socius) illetve titkára (secretarius) számára voltak fenntartva (provincialatus). Ugyanitt lehetett még a betegszoba és a betegek elkülönített kápolnája.⁵⁷ A provincialatus szobái 1744-ben, a tartományfőnök vizitációjakor már lakhatóak. Az ily módon elkészült kolostornégyszög közepére a következő évben kutat építenek, melynek segítségével a mosókonyha és a konyha vízszükségletét földalatti vezetékeken keresztül biztosítják.⁵⁸ Ugyanebben az évben egy pékműhely felépítésére is sor kerül, amely azonban már nem a rendházban, hanem a telek északnyugati széle mentén kialakított gazdasági épületek között kap helyet.⁵⁹ 1746-ban ez az egység szekerek és tüzfűtő tárolására alkalmas épületrésszel is bővül.⁶⁰

⁵⁶ CHA 117.

⁵⁷ MOL – Helytartótanácsi levéltár – Helytartótanácsi Számvevőőség – Alapítványi ügyosztály: Inventarien der in Hungarn aufgelassenen Klöster (C 103) – Kapucinus kolostorok – Hatvan.

⁵⁸ CHA 125.

⁵⁹ CHA 126.

⁶⁰ CHA 130.

1749-ben a kolostor főter felé néző traktusának földszintjén gyógyszerterát alakítanak ki, melyen még a következő évben is dolgoznak.⁶¹ Az apotékán végzett munkálatokkal párhuzamosan elkészül annak laboratóriuma is, ez azonban nem a kolostorban, hanem szintén a már említett gazdasági épületek között kap helyet.⁶²

A kolostor és a templom azonban a kapucinusok számára adományozott teleknek csupán negyedét foglalta el. A fennmaradó területen, az 1740-es évek elejétől, közel egy évtized leforgása alatt gyümölcsöst alakítanak ki, melyet fallal vesznek körül és sövényvel különítenek el a konyhakerttől, ahol 1742-ben egy új kutat is építenek.⁶³

1746-ban a püspök megtiltja az ekkor már romos állapotban lévő Szent Adalbert templom használatát és ezt a funkciót a kapucinusok templomára ruházza át.⁶⁴ 1757-ben szentelik fel az új plébániatemplomot, így a kolostortemplom eredeti rendeltetése szerint ekkortól működhet tovább.⁶⁵ Különös módon felszentelésére is csak ezután, 1759. október 14-én kerül sor, melyet alig egy hónappal Forgách Pál váci megyéspüspök halála után Salbeck Károly,⁶⁶ váci nagyprépost, nemesiai felszentelt püspök végez el.⁶⁷

Habár a kolostor és temploma 1757 után kevesebb világi funkciót lát el, lakói továbbra is részt vesznek a hatvaniak és a környező települések lakosságának pasztorációjában, gyógyításában, oktatásában. A kezdetben – nevük férehallása miatt – csak „kapacsinálóként” emlegetett kapucinus barátok ekkorra szerves részévé válnak egy XVIII. századi mezőváros és vonzáskörzete életének.

⁶¹ CHA 136.

⁶² CHA 141–142.

⁶³ CHA 112., 117., 121., 125., 132., 135., 145.

⁶⁴ CHA 128–129.

⁶⁵ CHA 165.

⁶⁶ CHA 171., 173–174.

⁶⁷ MKL – lásd az említett személyekre vonatkozó szócikkeket.

IRODALOM

Rövidítések

- CHA Conventus Hatvaniensis Archivium ab Anno 1729–1768
VPKL Váci Püspöki és Káptalani Levéltár
HLM T Hatvany Lajos Múzeum Történeti Gyűjtemény
MOL Magyar Országos Levéltár
MKL Magyar katolikus lexikon I–XV. Főszerk. *Diós István*; szerk. *Viczián János*. Budapest: Szent István Társulat. 1993–2010. – kísérleti internetes változat. <http://lexikon.katolikus.hu/>
- 1000 év törvényei
2003 internetes adatbázis, CompLex Kiadó Kft. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=4650> Az első katonai felmérés. Magyar Királyság.
2004 DVD-ROM Arcanum Adatbázis Kft.
- B. GÁL Edit
1997 A hatvani uradalom birtoklás és igazgatástörténeti vázlata, különös tekintettel a Grassalkovichok földesuraságára. In: Mátrai Tanulmányok. Szerk.: Horváth László 139–166. Gyöngyös.
- DEMÉNY-DITTEL Lajos
2011 Érdekessegek Hatvan városházáról. Kézirat. Hatvan.
- FARKAS József
2002 A Gödöllői Városi Múzeum birtokában lévő levéltári iratok és azok rendezése. In: Levéltári Szemle 2. szám 18–26.
- HORVÁTH László
1998 Adatok a hatvani temetők, temetkezések történetéhez. In: *Agria XXXIV*. Szerk.: Petercsák Tivadar–Szabó J. János 91–117. Eger.
- KOZÁK Károly
1978 Premontrei prépostság In: Heves Megye Műemlékei III. szerk.: Dercsényi Dezső-Voit Pál 270–272. Budapest.
- KOVÁCS Béla
1966 Elpusztult középkori kolostorok Heves megyében. In: Egeri Múzeum Évkönyve 4. Szerk.: Bakó Ferenc 82–83. Eger.
- LŐVEI Pál
1994 Az óvári kapucinus kolostor és templom In: Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Szerk.: Haris Andrea 517–538. Budapest.
- MAGYAR Eszter
1998 Visegrád története 1684–1756. Budapest.
- NAGY István
1971 A Magyar Kamara 1686–1848. Budapest.

SZEPES (SCHÜTZ) Béla

1940 Hatvan község története. Sopron.

SZ. ESZLÁRY Éva

1978 Hatvan műemlékei In: Heves Megye Műemlékei III. szerk.: Dercsényi Dezső-Voit Pál Budapest 259–273.

VARGA Kálmán

2011 Nagyboldogasszony Bazilika Máriabesnyő (1759–2000).

VELLADICS Márta

2000 Szerzetesrendi abolíció Magyarországon (1782–1790). In: Levéltári Közlemények 71. 33–52.

Katalin Pataki

Niederlassung der Kapuziner in Hatvan (1729–1759)

Das Gebäude des ehemaligen Kapuzinerklosters verschwand von den Barockdenkmälern des Hauptplatzes zum Teil in der Mitte des 19. Jahrhunderts und zum Teil am Anfang des 20. Jahrhunderts infolge zweier Umbauphasen. Gleichwohl sind die Quellen über die Baugeschichte und die Einrichtung des Klosters im 18. Jahrhundert äußerst reich. Besonders wichtig ist die Hausgeschichte des Klosters (Conventus Hatvaniensis Archivium ab Anno 1729–1768) und das sehr detailreiche Inventar, das vor der Auflösung des Klosters 1787 gefertigt wurde.

In diesem Aufsatz versuchen wir einen Überblick über die wichtigsten Ereignisse der Niederlassung der Kapuzinermönche von der Entscheidung des Stifters, bis zur Einweihung der Klosterkirche zu geben.

Nachdem die Vorsitzende des Ordens die Zustimmung des Stifters, Gundaker Thomas Graf Starhemberg und des Bischofs von Waitzen, Michael Friedrich Graf von Athann, im Jahre 1728 erhielten, gab Karl III. König von Ungarn (Karl VI. römisch-deutscher Kaiser) 1729 seine Einwilligung zu der Stiftung. In der ersten Phase des Niederlassens verlangten die Mönche von dem Stifter nur die kleine, außerhalb der Siedlung liegende St. Elisabeth Kapelle, und ein kleines Haus als Residenz. 1730 spendet Graf Starhemberg den Kapuzinern dazu ein Grundstück von 50 x 100 Klafter (etwa 16000 m²). Die Grundsteinlegung findet 1732 statt und bis 1737 wird der Chor der Klosterkirche, die Sakristei, die Schule, das Refektorium, die Mönchsklausen und die Krypta fertiggestellt. Die Mönche ziehen im November 1735 ein und die Residenz wird in den Rang eines Konvents erhoben.

Die Pestepidemie von 1738–1740 verhinderte weitere Bauarbeiten an den Gebäuden, erst im Jahr 1741 wird wieder über die Gestaltung einer Marienkapelle berichtet. Ab 1742 werden Gastzellen für die Vorsitzenden des Ordens und andere vornehme Besucher des Klosters ausgestaltet, die 1744 schon bewohnbar sind. In den 1740er Jahren werden wirtschaftliche Gebäude ausgebaut, eine Bäckerei, Schuppen, Stallungen und das Laboratorium der 1749–1750 ausgestalteten Apotheke bekommen ihren Platz.

1746 verbietet der Bischof von Waitzen den weiteren Nutzen der alten und ruinierten Pfarrkirche in Hatvan und er überträgt ihre Funktion auf die Klosterkirche der Kapuziner. 1757 wird die neue Pfarrkirche unter das Patrozinium des heiligen St. Adalbert geweiht und die Klosterkirche kann wieder ihre ursprüngliche Rolle ausfüllen. Die Weihe der Kapuzinerkirche findet schließlich 1759 zu Ehren ihres Schutzpatrons Fidelis von Sigmaringen statt.

Katalin Pataki

Capuchin settlement in Hatvan (1729–1759)

As a result of two major reconstructions in the middle of the 19th century and at the beginning of the 20th century, the former Capuchin monastery building virtually disappeared from among the Baroque buildings of the settlement's main square. However, both the construction history and the material culture of the Capuchin monastery provide extremely rich 18th century source material. Two of these are outstanding: the first volume of the history of Hatvan Capuchin church (1729–1768) and a very detailed inventory made at the dissolution of the monastery in 1787, providing information primarily about the equipment and the main premises of the monastery. The present study is an attempt to sketch an overview of the events taking place between the decision to found the monastery and the dedication of the Capuchin church.

In 1728, the superiors of the order obtained the consent of the landlord Starhemberg, Tamás Gundaker and Mihály Frigyes Althann, Bishop of Vác; in possession of these they also received the royal approval of Charles III in 1729. In the first phase of the establishment they requested the abandoned chapel of St. Elizabeth's, and a small dwelling space, known as a residence. In 1730, land measuring 100x50 fathoms was donated to the monastery by the founder. The foundation stone was lodged in 1732; the church sanctuary, the sacristy, the

choir, the school, the refectory, the monastic cells located on the second floor and the crypt of the monastery as well were completed by 1737. The monks moved in November 1735, in 1736 the residence gained Convent status.

The plague of 1739 stopped construction works for a while, the next data available about further extension of the monastery were recorded in 1741. From 1742, guests cells were constructed for superiors of the order and other notabilities, completed by 1744. In the 1740s a facility building complex was completed with bakery, shed, barn and several storage areas, moreover, the laboratory for the monastery's pharmacy established in 1749 was housed here.

In 1746 the bishop prohibited use of the already dilapidated church of St. Adalbert and its function was assigned to the Capuchin church. In 1757 the new parish church was dedicated, and since then the monastery church has been able to operate according to its original functions. Its dedication took place only after then, in 1759.